Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2012.05.22. 15:02

Megemlékezésünk aktualitását Berzsenyi Dániel Kis János által Sömjénben történt költői felfedezésének bicentenáriumi évfordulója indokolja. Tanulmányunk a Celldömölkön, 2003. október 18-án a Vas Megyei Honismereti Napon elhangzott előadás kibővített, szerkesztett változata. A párhuzamos életrajzok során a jóval kevésbé ismert Kis János életének fonalára fűzzük fel a „magyar Horatiushoz" kapcsolódó eseményeket. Elöljáróban is hangsúlyozzuk, hogy a címbeli „szürke eminenciás" jelző Kis Jánost illetően kizárólag költői viszonyítási szempontként kezelhető és magunk az ambivalens tartalmú kifejezéshez kapcsolódó egyre inkább pozítiv értékelést[1] *tekintjük meghatározónak.*

Kis János 1770. szeptember 22-én született a Sopron megyei Szentandráson: szülei a tolnai Festetics család jobbágyai voltak. (Mai nevén Rábaszentandrás légvonalban alig 25 km-re fekszik Celldömölktől.) Garay János szép versben idézi elénk Kis János szülőházát költeményében:

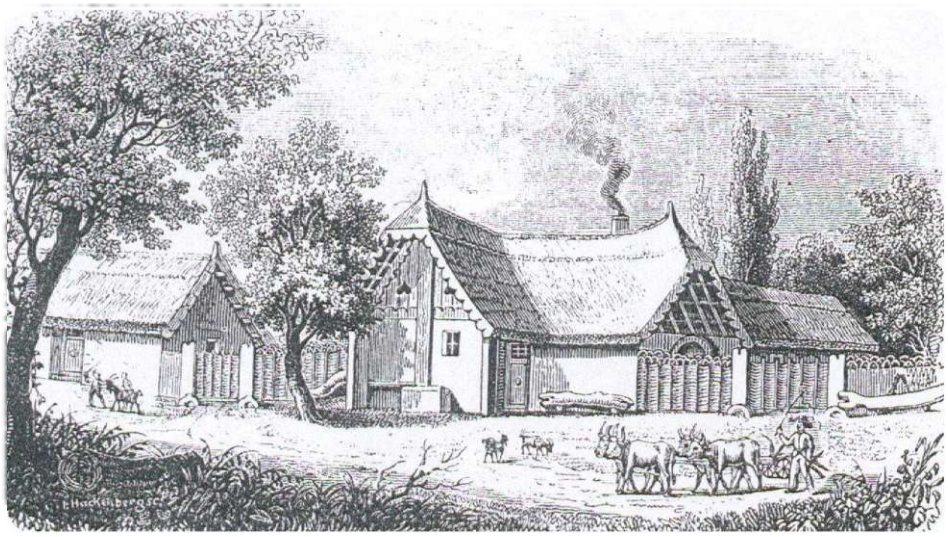

Kis János szülőháza

Rábaszentandráson[2]

„Eljártok a kis ház előtt…
Nincs rajta, nincs, mit lássatok;
Hanem azt, hogy millyenek
Hazánk földén a pórlakok.

Öreg gazdája gondosan
Vetette földbe a magot
Magvából ette kenyerét,
Szárából háztetőt kapott.

Ki hinné hogy itt egykoron
Aranynál drágább kincs vala?
KISünk itt látta a napot,
Ő, a szép s jó apostola.

Ő is vetett el magvakat…
Egy hon földébe hulltanak
Gyümölcsiből jelen s jövő
Dús aratást tartandanak."[3]

Berzsenyi Dániel hat évvel később, 1776. május 7-én látta meg a napvilágot Egyházashetyén középbirtokos nemesi családban. Apja, Berzsenyi Lajos jogi műveltségű földesúr, édesanyja Thulmon Rozália. A család eredetéről a legrégibb adat egy 1559-ben kelt megerősítő oklevél.

---

[1] A „Szürke eminenciások". (Bp., 1989) című egyetemes történeti köteten túl erre a legfrissebb példa a „Szürke eminenciások a magyar történelemben" (Bp., 2003.) című összeállítás.
[2] Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története. II. köt. Bp. 1896. 193 p.
[3] Garay János összes munkái. I. köt. Bp. 1887. 135 p.

Kis János házukban egy alacsony polc szép kötésű könyvei között rátalált Balassi és Rimai verseskötetére is. A prédikációs könyvek mellett ezek jelentették első olvasmányait. A téti, majd a vadosfai iskolai tanulmányok után 1782 novemberében került Sopronba. „Drága bútorokat, rajzolatokat, képeket, kő- vagy rézmetszeteket, szobrokat, szép épületeket tizenkét esztendős korom előtt soha nem láttam s azután is soká elkerülték minden effélék figyelmemet... Eszerint egy felől a szép művészetek iránti ízlésem soká egészen míveletlen maradiott s utóbb is csak igen kevéssé míveltetett ki ; s a szép művészetekre nézve egész életemben nem igen lehettem több mint idióta..."[4]

A származási hátrányából adódó műveltségi kisébbrendűsége mellett –ehhez kapcsolódóan– irodalmi tevékenységének másik meghatározója az önbizalomhiányból táplálkozó rendkívül alázatos természete. Erről így vallott: „talán ez a körülmény volt a prometheusi tűz kevéssége s néhány jó írók munkáinak szerfelett korán olvasása mellett egyik oka annak, hogy eredeti munkák dolgozására akkor, mikor kellett volna, magamat nem szoktattam."[5]

A származás és a műveltség mellett további gátló tényezőként jelentkezett az idegen nyelvű környezet, amelynek azonban paradox módon később sokat köszönhetett, hiszen megalapozta külföldi tanulmányait, amelyek után kiváltságtudata alakulhatott ki, némileg kompenzálva halmozottan hátrányos indulását.

A soproni líceum többezer kötetes könyvtárának szorgos használója lett: nyelvtanulásban elért előrehaladása folytán eredetiben olvashatta többek közt Voltaire, Rousseau és Montesquieu munkáit és megismerkedhetett a felvilágosodás gondolatvilágával. Úgy látta, hogy „hazánk tudománybeli állapotjára nézve csaknem egyiptomi setétség vala eddig rajtunk".[6]

Iskolai éveinek döntő fontosságú eseménye az ország első önképzőkörének, a Magyar Társaságnak a megalakítása volt 1790. március 20-án. Rajta kívül Németh László, Potyondi László, Hrabovszky István és Halasy Mihály voltak az alapító tagok.[7] 1790 szeptemberében 11 új tagot választottak s valószínűleg Kis János lehetett a vezetőjük. Első irodalmi munkái is ezt követően születtek s neve a társaságéval egybeforrva szájról-szájra terjedt egyre szélesebb körben.. Legnagyobb sikerét Lowth angol költő „Herkules választása" című költeményének fordítása jelentette, amely Széchényi Ferenc jóvoltából kiadásra került s ez első siker el is indította írói pályáján.[8] A fordításból származó bevételt útiköltségre tette félre, mert éppen akkortájt szándékozott német akadémiákon tovább képezni magát. Érdekesség, hogy Széchenyi István 1828-ban németre is átültette Kis fordítását.[9]

Vélhetően ez volt az a kötet, amely az ifjú Berzsenyi Dániel kezébe is eljutott. Egyszer a Berzsenyi-családnak több vendége volt és szóba került a fiú jó emlékezőtehetsége. Az egyik vendég Kis János frissen megjelent kötetét adta az ifjú kezébe, aki a kijelölt vers egyszeri elolvasása után könyv nélkül szépen elszavalta.[10] Berzsenyi Dániel 1788 óta a líceum tanulója volt és bár források nem támasztják alá, de találkozhatott Kis Jánossal. Nem volt a társaság tagja (csak 1804-ben lett levelezője), ennek ellenére használta az önképzőkör könyvtárát is[11]

---

[4] Kis János superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve = Berzsenyi Dániel művei. Kis János emlékezései. Bp. 1985. 818 p.
[5] Uo. 820 p.
[6] Kovács Sándor: A soproni evangélikus lyceumi magyar társaság története 1790-1890. Sopron, 1890. 5 p.
[7] A soproni líceum. (Szerk. Győrffy Sándor és Hunyadi Zoltán). Bp. 1986. 63 p.
[8] Kovács Sándor: im. 43 p.
[9] Kézirata: MTA Kézirattára (továbbiakban: MTAK) 254/8. ktg. sz.
[10] Noszlopy Tivadar: Berzsenyi Dániel családja. Kaposvár. 1910. 14 p.
[11] Sólyom Jenő: A soproni Magyar Társaság könyvtára és Berzsenyi Dániel = Irodalomtörténeti Közlemények. 1962. pp. 494-495.

és szinte bizonyosnak tekinthető, hogy személyesen ismerte Kis Jánost. 1936-ban, Berzsenyi halálának centenáriumán együtt helyezték el a líceum falán Berzsenyi és Kis János emléktábláit.

A kornak szokása volt az „albizálás", s ennek keretében a líceum tanulói is albumot kaptak, amellyel bejárták az északi evangélikus vármegyékei és adományokat gyűjtöttek külföldi tanulmányaik fedezésére. Kis János a szintén társaságalapító jobaházi származású barátjával, Németh Lászlóval párban vándorolt. Számukra „az albizálás a koldulás gyűlölt neme volt és ezért nem is a pénzgyűjtést, hanem az ország megismerését, írók meglátogatását tekintették főcéljuknak"[12]. Ekkor találkozott – többek között – Rát Mátyással, az első magyar nyelvű újság elindítójával ; Révai Miklós nyelvésszel és Baróti Szabó Dáviddal, Batsáhyi Jánossal, Virág Benedekkel is.

Egész életét befolyásoló élménye volt németországi tanulmányútja, ahol az európai élvonalhoz tartozó német irodalom mellett ízelítőt kaphatott az angol és a francia irodalmi életből is. Albizálása „az ország képét alakította ki benne, most látóhatára európaivá bővült"[13] Először Göttingába ment öt társával, ahol lenyűgözte az egyetemi könyvtár gazdagsága s itt alapozta meg szerteágazó munkásságát is szorgos anyaggyűjtésével. 1792-ben Jénába ment, ahol még közelebb került a fő európai eszmeáramlatokhoz: elég csupán arra utalni, hogy Friedrich Schiller volt a történelem professzora és Johann Wolfgang Goethe Sachsen-Weimar-i államminiszterként rendkívül támogatta az egyetem fejlődését. A közeli weimari udvar kozmopolita klasszicizmusa és a magyar valóság kiáltó ellentéte, valamint a Soproni Magyar Társaság volt a témája Kazinczyval 1793-ban meginduló levelezésének is.

Azt a szemléletet és hagyományt, amit Kis János Jénából és Göttingából magával hozott, az egyszerű természetesség, a közhasznú dolgok elsősegítése, az apró lehetőségek kiteljesítése, a szépnek tűnő hamis látszatok elutasítása jellemzi.

A felvilágosodás hatására a papi pályától egyre inkább eltávolodott és hazatérve 1793-ban a vallási fanatizmus és a babonaság megvetése, valamint az új pedagógiai irányzatok a szabadabb tanári pálya felé orientálták. 1793-tól három esztendőn át Győrben pedagógus, de a történelmi körülmények azonban újabb módosításra, az egyházhoz való visszatérésre kényszerítik. A jakobinus mozgalom véres leverése a felvilágosodás elleni reakciós erők megerősödését ígérte, személyes vonatkozásban pedig Kazinczy kufsteini bebörtönzése (akivel 1795. szeptember 25-én Győrben személyesen is találkozott) alapozta meg mély pesszimizmusát. Kazinczy kufsteini fogsága alatt elvették tőle Kis Jánosnak hozzá írt leveleit, ezért nem találunk 1801-ig levelezésükben egyetlen Kis által írt levelet sem.

Felszenteléséről így vall emlékezéseiben: „1796-dik év márciusában Nemes-Dömölkön több prédikátorok jelenlétében egy könnyen kiállott vizsgálat után Hrabovszky Sámuel superintendens által felszententeltetém s beköszönő prédikációmat mindjárt azután virágvasárnapján tartám".[14] Az egyházi ünnepre történő utalásból kiszámítható, hogy a húsvétvasárnap 1796-ban március 27-re esett[15], így prédikációjára március 20-án került sor első állomáshelyén a Győr megyei Nagybarátiban.

Teljesen berendezkedett a falusi életre és ez határozta meg házasságkötését is: egy tisztes falusi mesterember családjából származó Pelikán Erzsébetet vette feleségül. Tudomásul vette a papi pályával járó kötelmeket, de Kazinczyhoz írt leveléből a belső lázadás is világosan kiolvasható: „hivatalomat nem utálom, ugyan tsak meg sem vetem, de az említett

[12] Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. Győr, 1941. 11 p.
[13] Uo. 13 p.
[14] Kis János: im. 912 p.
[15] Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Bp. 1985. 150 p.

szabadságnak szeretete nemhogy enyészne, inkább naponként nevelkedik bennem, hivatalbéli foglalatosságaim naponként inkább terhemre lesznek".[16]

1799 elején püspöke ajánlására a kővágóőrsi gyülekezet hívta prédikátornak, amit örömmel élfogadott. Kellemetlen incidens volt számára, hogy Matkovich Pál kerületi felügyelő a seniorságra nagyon fiatalnak tartotta és meg kívánta vétózni kinevezését. Kis János adott szavára és a váltási folyamat visszafordíthatatlanságára hivatkozva ellenszegült az elöljáró iránti kötelezettség parancsának és virágvasárnap (március 17-én) búcsúzott egyházközségétől.

A közeli Keszthelyen Festetich György rendelkezésére bocsátotta az ország egyik leggazdagabb könyvtárát, a Helikont és megismertette a mezőgazdasági akadémia, a Georgikon professzoraival is.

A Balaton-felvidéki településhez kapcsolódik Berzsenyivel való első dokumentálható találkozása. 1799. május 21-én vette feleségül Berzsenyi Dukai Takáts Zsuzsannát és „új házas korában jött szép fiatal feleségével, ennek a Balaton partján fekvő szőlőjét akarván megnézni. Ámbár csaknem egy egész napot töltött velem, mégsem vetetett legkevesebbet is észre, hogy benne tudomány vagy éppen lángész lakik. De ezt utóbb is, mikor őtet bővebben megesmertem, mindenkor a lehetőségig el szokta rejteni".[17]

Kis János kora irodalmi életében Kazinczyval való levelezése révén vett részt. A „széphalmi vezér" közel négy évtized alatt 156 levelet írt Kisnek, de mindössze csak négy alkalommal találkoztak személyesen. Levelező barátságuk átmenetet képviselt a korábban jellemző mecénás szervezet és az író szélesebb közönségkapcsolatain alapuló modernebb irodalmi életforma között. A felvilágosodás közegében gomba módra szaporodó írókat a nyelvművelés gondolatával, mint vezérfonallal próbálta egységbe fogni Kazinczy az írásbeli kapcsolattartás révén. Levelezőrendszerének folyamatos dinamikáját a szerteágazó kapcsolatrendszerből a „rendszergazda" Kazinczy kezébe jutó és onnan moderátorként szétsugárzott információkon alapuló jólértesültsége adja. Ebbe az informális, hierarchikus szerkezetbe lépett be viszonylag korán Kis János. Részben ennek, részben referenciaértékű felfedezéseinek –Berzsenyiről és Kisfaludy Sándorról is róla hallott először Kazinczy– köszönhető, hogy ő lett „Kazinczy hírszerző hálózatának dunántúli pontja".[18]

Irodalmi nimbuszához az is hozzájárult, hogy az egyre sokszínűbb magyar sajtó szinte valamennyi árnyalatát képviselő folyóiratában találkozhatunk publikációival. Ízelítőként néhány cím az írásait közlő periodikák sokszínű listájáról: Mindenes Gyűjtemény, A Hadi és más nevezetes Tudósítások, a Magyar Hírmondó, A Magyar Múzsa, Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyűjtemény. Kazinczy javasolta is neki, hogy a jellegtelen, sokak által használt Kis János nevet hosszabbítsa meg, például Kis-Dömölki Kis Jánosra, de ő elvetette az ötletet. Jellemző ismertségére, hogy egykori jénai tanulótársa, a szlovák Juraj Palkovič Kis János tömör biográfiáját már németül 1804-ben megfogalmazta a bécsi „Annalen der Literatur und Kunst" című folyóiratban. Így jellemzi Kis Jánost: „Az ifjak, mindketten a széptudományok tanulmányozásának buzgó hívei, egyazon érzéssel az irodalom iránt, minden szépért és jóért lelkesedve, barátságot kötöttek, jóllehet az egyik a magyar, a másik a szláv irodalomért él-hal ugyanabban az országban. Valóban utánzásra méltó példája a harmóniának és a rokonszenvnek az ország minden literátora számára."[19]

Vallásos célzatú, erkölcsnevelő munkái révén egyházi körökben tett szert hírnévre, irodalompártoló és nyelvművelő írásait pedig a pap-tanítók kedvelték. A XVIII. század

[16] Kazinczy Ferenc levelezése (a továbbiakban: KazLev.) IV. kötet. Bp. 1893. 229-230 p.
[17] Kis János: im. 927 p.
[18] Németh Zoltán: i. m. 29 p.
[19] Idézi: Fried István: „...törpe növény a' cedrusos erdőn" : Kis János 1814-15-ös verseskötete = Klasszika és romantika között. Bp. 1990. 171 p.

vallásos hagyományának és a felvilágosodás összehangolásának célja az alsóbb néposztályok és a kiváltságos rend érdekeinek összeegyeztetésével a művelt, felvilágosult polgár eszméjének szolgálata.

„Felvilágosodása új vonással gyarapodott: a nemzeti gyűlölséget, a nacionalizmust költőként, egyházi emberként mindig elutasította. A szlovák költő, J. Palkovic barátjának vallotta, a szlovén Barla Mihályt segítette és Ján Kollárral is azért vitázott, mert nem értette meg a túlságos nemzeti indulatot. (...) Kompromisszumra hajló egyénisége nem elvtelenséget, hanem békeszeretetet, türelmességet, nyugalomra vágyást tükröz."[20]

Munkásságának másik, jóval kevésbé ismert ága népszerű műveihez kötődik, amelyekkel „kalendárium olvasó" közönséget célozta meg. Zsebkönyv formátumú regényfordításai közül a kor viszonyai között bestsellernek számított a Kotzebue művéből magyarított „Zaid, vagy negyedik Muhamed török császárnak szerencsétlen szerelme" 1803-ból, amelyből csak a debreceni vásáron egy hónap alatt 400 példányt adott el a kiadó. A hírre Kazinczy így kiáltott fel: „Itt literatúránk arany századja".[21] A siker receptje adva volt: 1806 és 1808 között négy regénye is megjelent Flóra gyűjtőcím alatt a betűre éhes közönség igényét kielégítendő. Legújabbkori könyvkiadásunkban sem ismeretlen módszerrel élve a kiadó Kis János tiltakozása ellenére „Zaid szerzője művének" nevezte a munkát. Mintha csak az 1990-es évek elejének Júlia- és Tiffany-füzeteinek előképét látnánk Kis János e műveiben...

Szembetegsége 1795 és1806 között annyira elmélyült, hogy már a teljes vakságtól kellett rettegnie. Ettől sikerült megmenekülnie, de két lépésről már senkit sem ismert fel és minden munkáját úgy kellett lediktálnia.

1802 júliusának végén került Kővágóörsről Nemesdömölkre, az egyik legnagyobb és leggazdagabb gyülekezetbe, amelyhez 15 helységben közel 4000 hívő tartozott. Bár előző gyülekezete ragaszkodott hozzá, de úgy engedték el, hogy „Nemes-Dömölkön superintendensek szoktak lakni, s belőle előbb vagy utóbb bizonyosan superintendens lesz". Ez az utolsó időszakra feltétlenül igaz, hiszen előbb Perlaky Gábor, majd Hrabovszky Sámuel nemesdömölki lelkészt szentelték püspökké s ezen kívül további három püspökavatásnak is a helyet adott a templom.[22]

Kis János dömölki szolgálatának ideje alatt valódi találkozóhellyé emelte a lelkészi lakot, ahol paptársaival mindig megoszthatták a frissen megjelent könyvekről szerzett élményeiket.[23] Kiváló kapcsolatot ápolt a visszaállított bencés apátság főnökével, Pausz Amanddal is. Olvasótársaságot hozott létre, ahol olyanokkal társaloghatott, mint például Horváth Zsigmond (1806-tól 1824-ig csöngei lelkész), aki egészen akadémiai tagságig vitte[24].

Többször felkereste a Sömjénben gazdálkodó Berzsenyit. Dani uraság falujában a 18-19. század fordulóján kb. 600 ember lakhatott, ami szinte azonos a mai lélekszámmal s akkoriban a település népes falunak számított. Napjainkig tartó közkeletű tévedés az 1898-ban megjelent, Borovszky-féle „Magyarország vármegyéi" sorozat Vas megyét tárgyaló kötetében megjelent kép alapján, hogy az ott bemutatott „úrilak"-ban lakott Berzsenyi Dániel. Dani uraság azonban egyetlen napig sem élt abban a házban, csak az utókor hiúsága emelte erre a rangra az épületet. A több ezer holdas birtok ura a főutcán egy szegényes házban élt. Az épület 1896-ban még érintetlenül állt és Lasz Samu, a szergényi születésű jeles geográfus így írja le: „Az udvar egészen nyitott az utcza felé, kerítése és kapuja nincs is. A zsupereszű ház fordított

[20] Fried István: Kis János klasszicizmusához = Soproni Szemle, 1974. 4. sz. 346 p.
[21] KazLev. III. köt. 1893. Bp. 419 p.
[22] Bedy Zoltán: A celldömölki evangélikus gyülekezet története. Celldömölk, 1994. 27 p.
[23] Kis János kapcsolatrendszeréről ld. Káldos Gyula: Fejezetek Celldömölk művelődéstörténetéből a 19. századig = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 2003. 2. sz. pp. 14-15.
[24] Róla részletesen: Németh Tibor: Kisköcsktől Csöngén át az akadémiáig : Horváth Zsigmond emlékezete = Vas Népe, 1993. 304. sz. (dec. 30.) p. 8.

(L) betűhöz hasonlóan derékszögben van építve. A ház előtt nyitott tornácz, s az oszlopfejekre két-három (a dór építkezésre emlékeztető) ívvel."[25] Az épületet a XX. század elején egy Radó nevű parasztcsalád vette meg Berzsenyiéktől. Szűts Istvánné Radó Mária rövidesen továbbadta Szente Mihály gazdának, akinek a családja lakta az évszázad folyamán. 1917-ben „pajtává alakították át úgy, hogy egyik (hátsó) szobáját és a tornácot lebontották, az ablakokat betéglázták, a falak magasságát pedig emelték".[26] Az átalakításhoz felhasználták azt a hatalmas mestergerendát, amelyen 1745-ös évszám, a ház valószínű építési dátuma volt látható.

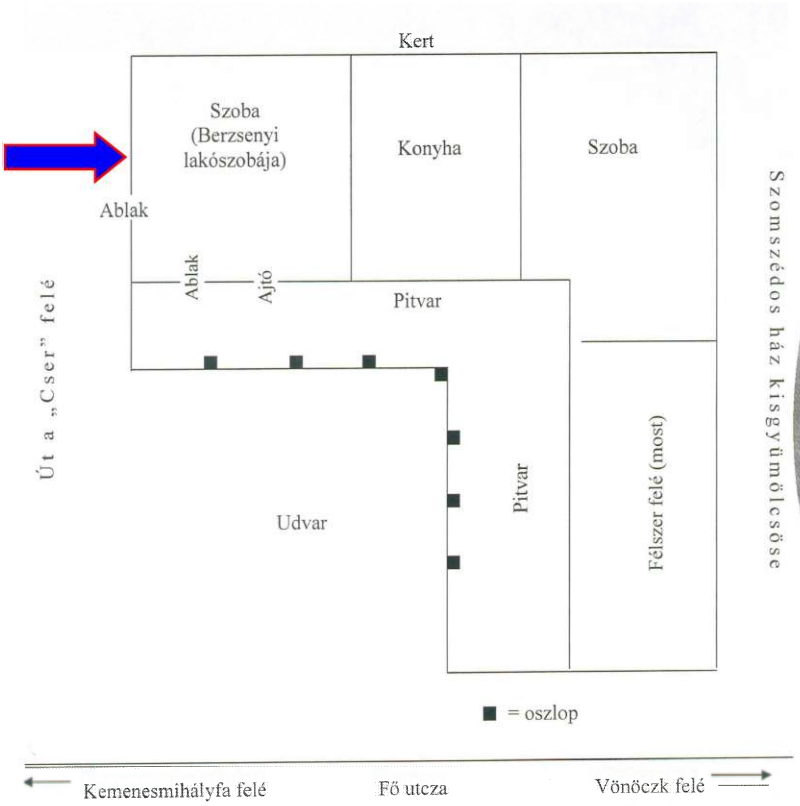

Berzsenyi sömjéni házának alaprajza[27]

Berzsenyi Kaergling Tóbiás festette (1810) első arcképe felhasználásával 1837-ben készült rajz

Berzsenyi felfedezésének története Kis János négy évtizeddel később írt visszaemlékezései alapján: „Több ízben történt, hogy hozzá menésemkor őtet az asztalánál dolgozva a papirosok mellett találtam, melyeket belépésemkor az asztalfiókba hidort, úgy azonban, hogy apró nyíredékek maradtak kívül. Midőn ez másodszor vagy harmadszor történt, s a nyíredékeken verstöredékecskéket találtam, azt mondám neki nyájasan, hogy valamely különös léleknek kell nála látogatásokat tenni, s kérdém tőle, enyelegve, hogy talán versírással mulatja magát. Ő erre határozottan semmit sem felelt, s a beszélgetést tüstént más tárgyra fordítá. Utóbb egykor, mikor ismét írásnál találván versírást gyanítottam, s gyanításomat jelentettem, azt mondotta, hogy igenis néha tréfából efféle bolondsággal mulatja magát; de még ekkor verseiből semmit sem mutatott, hanem később hozzám jövén,

[25] Lasz Samu: „A sömgyéni rusztikus poéta…" = Vasvármegye, 1896. dec. 6. 4 p.
[26] Benkó Barnabás: Berzsenyi kemenessömjéni lakóházának sorsa = A Budapesti XIII. kerületi Berzsenyi Dániel Általános Gimnázium centenáris emlékkönyve, 1858-1958. Bp. 1959. 52 p.
[27] Rajzolva: Lasz Samu: im. alapján

költészeteiből néhány darabot néhány darabot s ezek között a *Romlásnak indult hajdan erős magyart* is elhozá, s ilyen szókkal adá által: „Már csak nyíltan megvallom komámuramnak, hogy én egy időtől fogva versírással bíbelődöm, nézze által ezeket, s mondja meg, ha mehetek-e valamire." Az olvasás annál nagyobb csodálkozást gerjesztett bennem, mennél kevesebbé vártam ilyesmit tőle. A velem közlötteket megküldém Kazinczynak, szerzőjöket pedig lelkesedve serkentém az írásra."[28]

E nagy találkozás szerintem korántsem tekinthető véletlennek: Berzsenyi nagyon is tudatosan szemelte ki magának Kis Jánost közvetítőként Kazinczyhoz. Az emlékezet pontatlanságát jelzi, hogy a „komámuram" megszólítás ekkor még nem hangozhatott el, hiszen Kis János Lídia nevű lányának augusztus 7-én lett keresztapja Berzsenyi, akinek Farkas nevű fiát október 18-án keresztelték meg Kis János keresztapasága mellett.

Az alábbi színesebb, anekdotikus változat Döbrentei Gábor feljegyzései nyomán maradt az utókorra s annál inkabb hihetőnek tűnik, mert édesapja, Döbrentei Lajos 1799-től a közeli Bobán volt lelkész, 1802. szeptember 13-tól pedig a kemenesaljai egyházmegye esperese.

„Kis János, a későbbi superintendens, éppen versíráson kapta egyszer Berzsenyit, midőn véletlenül belépett hozzá Sömjénben, Vas megyében.

Berzsenyi meg volt lepve. Az előtte lévő papírszeletet hirtelen asztalfiókjába dugta.

- Talán háborgatom komámuramat? Megengedjem! – kéri Kis János, ki nagyon szelíd ember volt.
- Nem háborgat bizony, kedves tisztelendő komámuram. Haszontalanság, amit írkáltam, csak úgy jött. Versek, az eba...

Ebadtát akart mondani, minthogy e szelíd káromkodás szokásból néha akaratja ellen is kicsúszott; hanem most tisztelendő komájával szemközt még a szónak közepén elharapta.

- Majd mit is mondok az ilyen munkának! – folytatta tovább, összeborzolván haját a megtörtént szókiszalasztást megröstellve.
- Versek? – kérdi csodálkozva Kis János. – Legelőször hallom, hogy komámuram ebben töri a fejét.
- Nem töröm biz én, kedves tisztelendő komámuram – folytatta Berzsenyi a beszélgetést. – Ha csattan, mint a villám, jó; ha nem foly, azzal sem törődöm. Kár, hogy megmondtam; mert eddig nem hinném, hogy ezt a bolondságomat tudja valaki, de tisztelendő komámuram előtt nem tagadom, minthogy így éppen rajta kapott.
- Hadd lássam hát komámuram verseit!

Hirtelen végigfutja a sorokat, s az olvasás alatt mindinkább látva az erőt, utóbb bámulva a nagy tehetséget, azt mondja:

- De, komámuram, fele sem bolondság ennek! Oroszlánnak kinyújtott körmeit látom én itt, midőn előrontani készül.
- Hát úgy nem ártana folytatni – véli Berzsenyi. – Ámbár gazdaembernek nappal sok a dolga; hanem hiszen még atyámnál laktomban is mindig csak éjszaka szoktam olvasni és írogatni.
- Csak rajta! – biztatja Kis János. Én meg majd közöltetni fogom, kedves komámuram.
- De ha kinevetnek?
- Tud úszni, komámuram? – kérdi a vendég.
- Akárkivel is megmérkőzöm.
- Hát nem fél először a vízbe menni?
- Biz én azt hittem, hogy mindjárt belefúlok, hacsak a mester nem biztat.
- Na, édes komám, hát én is jótállok, hogy nem fog a kalámárisba fúlni. Azért bele a világ tengerébe!"[29]

---

[28] Kis János: im. 994-995 p.

[29] Bisztray Gyula: Jókedvű magyar irodalom. Bp. 1969. 89-90 p.

E találkozás véleményem szerint korántsem tekinthető véletlennek: Berzsenyi nagyon is tudatosan szemelte ki magának Kis Jánost közvetítőként Kazinczyhoz.

Ezután szinte heti rendszerességgel találkoztak és Kis János könyveket ajánlott Berzsenyinek látókörét szélesítendő. A sömjéni gazda el is olvasta azokat, de elég sajátságos módon bánt velük: „az efféle könyveket, ha egyszer saját módja szerint hasznokat vette, félreveté, vagy néha el is hasogatá. Közülük egypár az ily erőszakos elenyészéstől úgy menekedék meg, hogy éppen akkor mentem hozzá, midőn rajtok ily halálos executiót akart véghezvinni, s közbenjárásomra ezt mondotta: vigye el hát komámuram, ha őket meg akarja tartani."[30]

Szakmai körökben is mechanikusan megismétlik annak a három költeménynek a címét, amelyeket Berzsenyi eljuttatott Kis Jánoson keresztül Kazinczyhoz: „A reggel", a „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás", valamint „A magyarokhoz" („Romlásnak indult... kezdettel). A közlés forrása Váczy János, aki 1895-ben megírta Berzsenyi életrajzát, amelyben Kis János 1803. március 27-én kelt levelére hivatkozik:

„... közlöm veled egy ifjú Földes úrnak 's hallgatómnak, Ber'senyi Dánielnek egy pár versét, még pedig minden változtatás nélkül, kivévén a' tudatlan Copistának gyermeki írásbeli hibáit."[31]

A levélgyűjtemény jegyzeteiben ez a következtetés szerepel: „Berzsenyi Dánielről, mint költőről ez az első adat irodalmunkban s annál fontosabb, mivel a Kazinczynak küldött költemények czímeit is tudjuk. E költemények: A reggel, A magyarokhoz s Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás.[32]"

Brilliáns forráskritikának nem nevezhetjük, mégis ez maradt meg immáron több mint egy évszázada a köztudatban, pedig –mint láttuk– sem a versek száma, sem címük nem ismert, a 14 évig, 1796-tól 1810-ig csiszolt „Magyarokhoz" kivételével.

Kazinczy válaszlevele április 6-án kelt: „Örvendj, édesem! És nem csal Literatúránknak örvendj, hanem örvendj magadnak is. Mert ha a' te Berzsenyid csak titokban irogatta is, és Néked vezérlésed nélkül, verseit: de őtet a' Természeten kívül bizonyosan leginkább és legközelébb a' Te példád szólította a'Múzsák' tiszteletére. Nem azért mondom ezt, mivel őhozzá Te élsz legközelébb; hanem azért, mert ámbár betű szerint igaznak hiszem, hogy megküldött verseiben semmit nem adtál a' magadéból: de azoknak némelly soraiban – és ez nékiek legfőbb dicsérete! –én egészen Tégedet hallak zengeni."[33]

Magasztaló soraiban figyelmet érdemel a „néhol hibás" magyarság kitétel, amely majd Kölcsey kritikájának is egyik fő vonulatát fogja képviselni. Valójában egyszerűen csak a dunántúli és a felsőtiszavidéki nyelvjárások közötti markáns különbség jelent meg a költeményekben

Irodalomtörténeti közhelynek számít, hogy Kazinczy Berzsenyi felfedezésének hírével és verseivel levelezői körében telekürtölte az országot. Halkan csak annyit jegyeznék meg, hogy Kazinczy levelezése teljeskörűen hozzáférhető: a Kis Jánosnak írt válaszlevéltől 1805 végéig 267 ki- és bemenő levelet regisztrálhatunk, amelyek közül mindössze kettőben fordul elő Berzsenyi neve!! Nem kell kommentár ahhoz sem, hogy 1803 és 1808 között Kazinczy 46 levelet írt Kis Jánosnak Berzsenyi említése nélkül... A személyes közlések lehetőségét is figyelembe véve kürtölés helyett maximum halk cincogásról beszélhetünk a tények alapján az 1808-ig tartó időszakból.

---

[30] Uo. 995 p.
[31] KazLev. III. köt. Bp. 1893. 43 p.
[32] Uo. 509 p.
[33] Kazinczy Ferencz levelei Kis Jánoshoz. 1. köt. Buda. 1842. 39-40 p.

Berzsenyi tisztelte Kis Jánost s „Kishez” című versében is megörökítette alakját. A költemény 1803-ban, nem sokkal az óminózus találkozás után születhetett és lelki rokonságuk lírai kifejezése. A bölcseleti hajlandóság és erkölcsi mélység hangsúlyozása mellett Berzsenyi tanúságot tesz Kis János eszményeinek ismeretéről is. A vers legjellemzőbb szakaszai:

„Nézd: az igaz virtus feláldozza magát
’S nem kéri senkitől érdeme’ jutalmát,
Mert azt magában érzi. (…)

Az észt az érzéshez remeken csatolod
A’ csapongó elmét szelíden oktatod
Mint fellengjen az égen.”

Bár Berzsenyi verseit mikrofilológiai módszerekkel vizsgálták, az eredeti kéziratban szereplő: „Álmatlan szemei mécseknél virradnak” sor minden kiadásban, így a kritikaiban is mécsekkel kifejezésként szerepel és a variánsok között sem szerepel az általunk megjelölt rész.

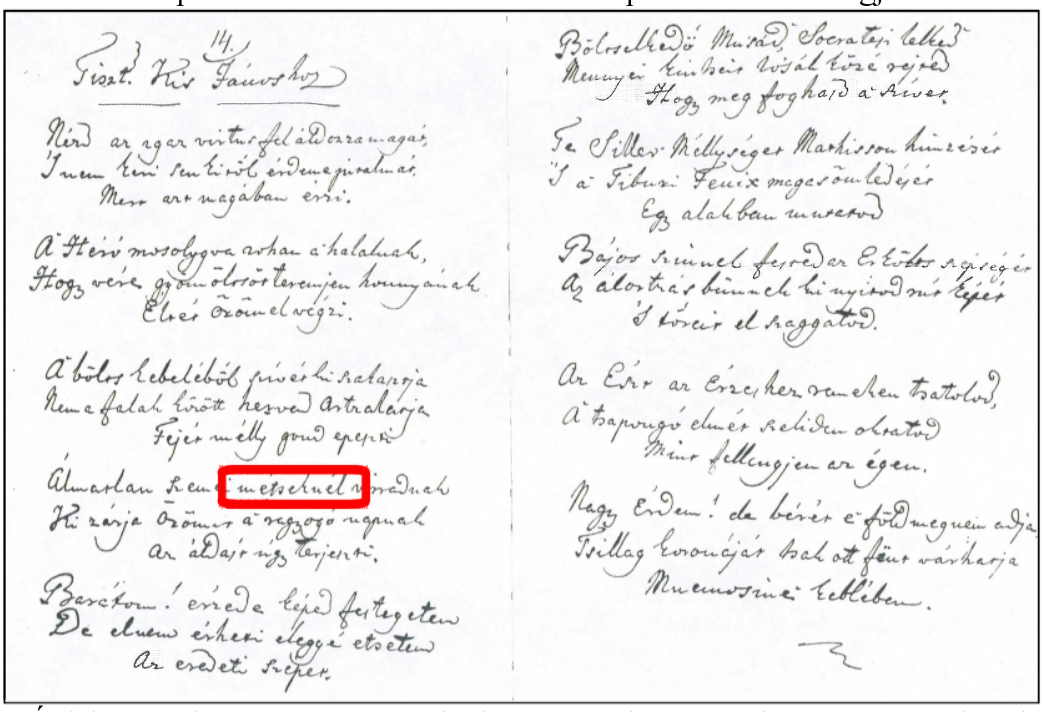
14.
Tiszt. Kis Jánoshoz

Nézd az igaz virtus feláldozza magát,
’S nem kéri senkitől érdeme jutalmát,
Mert azt magában érzi.

A’ Hős mosolygva arhan a’ halálnak,
Hogy vére gyönyörködtessen honyainak
Élvét örömel végzi.

A’ bölcs lebeléből pirét kiszalasztja
Nem a falak közöt hesved ártalmatja
Fejét mélly gond epesztí.

Álmatlan szemei mécseknél virradnak
Ki zárja örömes a’ nyugodó napnak
Az áldás’ nyj terjesztí.

Bercsényi! érzeda lejed fertegetem
De elnem érheti eleggyé etsetem
Az eredeti szeper.

Bölcselkedő Muzsád Socratesi lelked
Mennyei kincseit tősáb tőzé rejted
Hogy meg foghasd a’ Sírer.

Te Siller’ Mélységet Markisson kimerésére
’S a’ Fiburi Fenix megesőmlődéjére
Egy alakban mutatod

Bájos szinnel festedar Erkölcs szépségére
Az álortás bűnnek kinyitod mód’ szépére
’S tőrein el raggatod.

Az Ész’ az Érzeshez remeken csatolod,
A’ csapongó elmét szelíden oktatod
Mint fellengjen az égen.

Nagy Érdem! de bérét e’ föld’ megnem adja
Csillag koronáját csak az égnek várhatja
Mnemosyne’ lebében.

Érdekesség, hogy van Berzsenyinek egy „Kazintzy és Kis” című, 1808 körül született verse, amelyet azonban hiába keresnénk bármelyik gyűjteményben, mert Kazinczynaqk jobban tetszett „Az én Múzsám” változat s erre javította ki. Lehet, hogy a címben nem akart az általa oly nagyra tartott Kis Jánossal együtt szerepelni?!

Berzsenyi anyósának, 1804-ben történt halála után a sömjéni birtokot Ajkay Jánosnak zálogba adta, az ingóságokat pedig gyermekkori játszótársának, az egyházashetyei Kunoss Jakabnak adta el, aki Kunoss Endre jeles író apja volt.

Berzsenyi már több mint öt éve élt Niklán, amikor a tőle alig 40 km-re lakó alispán, Sárközy István, Kazinczy egyik levelezője Széphalomról értesült, hogy a közelében él egy költő. 1810. február 19-én kelt levelében Kazinczynak ezt írta: „egy nem régi emigrans emberséges és philosophus ember lakik ott nagy csendességbe. Kit, mivel ki nem szokott járni, senki sem esmér… Benedek a keresztneve.”[34]

Kis János egyik legjelentősebb sikerét a magyar nyelv ügyében írott, 1806-ban megjelent pályadíjas munkájával aratta: „A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimívelhetése módjaról, eszközeiről” címmel. A Kultsár István által 1804-ben meghirdetett magyar nyelvi pályázat bírálóbizottságában a kiíró mellett Prónay Sándor, Schedius Lajos, Révai Miklós, Verseghy Ferenc és Virág Benedek vett részt. Kis János munkája az egyedüli a

[34] Bécsy Ágnes: Berzsenyi Dániel. Bp. 2001. 7 p.

kandidálóké között, amely Kazinczy nyelvújító törekvéseivel is foglalkozott. Prónay Sándor Kazinczyhoz írott levelében ezt írta róla: „Az első írásnak dicséretére egyebet nem mondhatok, hanem hogy 100 aranyban mertem volna fogadni, (...) hogy az írója senki sem más, hanem Te, kedves barátom".[35] Kis János nem tartozott az újítás ellenzői, de a merész újítók közé sem: a mérsékletet hangsúlyozta a jó ízlés jegyében és túlzásoktól mentes nyelve egységesítő hatást fejtett ki a magyar irodalmi nyelv megszilárdulásában.

A Kazinczy által kiadott „Tövisek és virágok" című munka kapcsán kitört nyelvújítási harcban Kis János a hagyomány tiszteletén alapuló tartózkodó magatartást folytatott. Kazinczy némileg meg is orrolt barátjára Wesselényihez írott levelében: „Az általam oly szentül szeretett, oly valóan tisztelt Superint. Kis nemrégiben közlé velem gondolatait ezen tárgy eránt, mellyeken én bizonyosan inkább rémültem el, mint ő az én Neologizmusomon".[36]

Nemesdömölkhöz, a kemenesaljai tájhoz való vonzódását később verssorokká is formálta „Kemenesaljához" című költeményében:

„Ragyogj új fénynyel, szép Kemenesalja,
Vedd rád tavaszi bájos szinedet,
Hadd fessem ugy le, mint szivem jovalja,
Előttem mindig élő képedet ;
Fülembe Musám már régen sugalja
A dalt, melly méltó dícséretedet
Hangos zengésü szókkal kihirdesse,
S késő nyomnál is hálámat éltesse.

Én, a sors árja tőled bár elsodra,
Vesta tüzeként szent hüségemet
Irántad őrzöm, s gyakran oltárodra
Szünórákban hintem tömjénemet:
S hányszor nem küldöm látogatásodra
Érted égő képzelődésemet,
Vidéked nyájas kellemit szemlélni,
S lefolyt időmnek szépét ujra élni!

S most számot vetvén siető éltemmel
Neked magamat adósnak lelem,
Ide jövök hát látni még szememmel
Elébb, mint elér végső éjjelem,
Azt a tájt, melly úgy összezeng szivemmel
S megköszöni a mi jót tett velem:
Im itt vagyok: már felléptem halmodra,
S elragadtatva nézek tér sikodra."[37]

Ismertsége révén 1808-ban két térségi központnak számító város is szívesen látta volna papjaként. Győrbe Rát Mátyás (az első magyar nyelvű újság kiadója) invitálta, Sopronba pedig a magyarság megerősítése miatt hívták. Győrbe közmegegyezéssel megválasztották és meg is hívták, de nem titkoltan anyagi megfontolások miatt Sopront

[35] KazLev. III. köt. 1893. Bp. 428 p.
[36] KazLev. XII. köt. Bp. 1902. 236 p.
[37] Kis János poétikai munkái. Pest. 1865. 72-73 p.

választotta. Tudomása szerint így lett az első magyar pap, akit ott erre a tisztségre került. 1808. április 3-án mondta el lelkészi beköszöntő beszédét. Beilleszkedését rendkívül elősegítette Gamauf Teofil, akivel 33 éven át együtt szolgált a soproni gyülekezetben és barátságuk a tudás iránti közös érdeklődéssel is párosult.

1808-ban Berzsenyi hozzá juttatta el verseinek kéziratait, azok kiadásra történő előkészítése végett. Kis János levelet írt Kazinczyhoz, aki akkor azonban úton volt és Bécsből hazatérőben 1808. október 12-én betoppant a soproni lelkészhez. A hozzá írt „Ajánlás"-t olvasva hóna alá csapta a paksamétát és magával vitte és javítási ajánlataival bombázta Berzsenyit. Kazinczy tudta, hogy –Németh László szavaival– „az új költőt a maga csillagnyájába kell vonni, nehogy ellene használhassák föl fényességét".[38] A széphalmi nyelvcsősz haláláig magánál tartotta az eredeti kéziratot, amelynek publikálására csak fél évszázaddal később kerülhetett sor.

Emblematikus jelentőségű Kazinczynak 1810. december 15-én éjjel írt „Kis és Berzsenyi" című verse. Hármójuk viszonya szempontjából különös figyelmet érdemel a befejezés:

„Segíts! Itt térdelek-
Ím a falon
Betűk lángolnak: *Kedves nekem a*
Nagy mester és a választott tanítvány."

Kis János mestere Kazinczy, tehát Kis János választott tanítványának verseit kizárólag ő bocsáthatta a nyilvánosság elé.

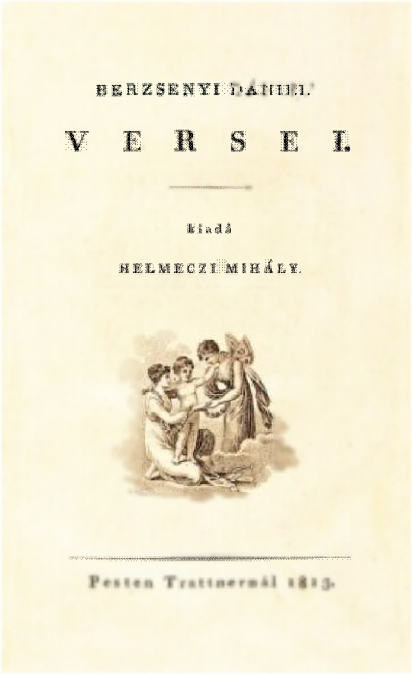
BERZSENYI DÁNIEL.

VERSEI.

Kiadá

HELMECZI MIHÁLY.

Pesten Trattnernél 1813.

Berzsenyi verseinek 1813 tavaszi, mintegy 500 példányos első kiadása 77 verset tartalmazott és óriási sikert aratott. Katolikus kispapok áldozatos támogatásával láthatott napvilágot a kötet Helmeczi Mihály gondozásában a költő által újramásolt példányból. (Helmeczi Bierbrauer néven született kilépett piarista paptanár, eredetileg Kazinczy gyámoltja volt.) Berzsenyi levélben köszönte meg a papok segítőkészségüket és kérte őket, hogy a kiadvány jövedelmét magyar könyvek kiadására fordítsák. (Helmeczi Mihály e szellemi végrendeletet teljesítette akkor, amikor 1839-ben az első két kiadás tiszta hasznát, 200 Ft-ot befizetett az Akadémia pénztárába az említett célból.) Egy múlva elfogyott az első kiadás s már az új editio előkészítésén kell gondolkodni, amely 1816 júliusában jelent meg 10 újabb költeményt is tartalmazva. Helmeczi azonban meg akarta lovagolni a sikert és egy 49 oldalas kalauz-értekezést bigygyesztett a versek elé. Kazinczy zokon vette a háta mögötti kiadásokat és a legvalószínűbb, hogy ennek következtében kérte fel Kölcseyt kritika írására.

Kis János irodalmi tevékenységének elismerésén alapuló folyamatos társadalmi rangemelkedését számos tény dokumentálja. 1808-ban Festetics Ignác édesapját felszabadította a jobbágyi szolgálat alól. 1812. június 23-án választották a dunántúli evangélikus egyházkerület püspökévé s ezzel ő lett az első jobbágy származású püspöke egyházának. 1817-ben a jenai egyetem teológiai doktori címet adományozott számára a reformáció 300. évfordulója alkalmából ; I. Ferenc király pedig 1822. augusztus 2-án őt, feleségét és két fiát nemesi rangra emelte. 1824-ben Győr, Sopron és Vas megyék táblabírája,

[38] Németh László: Berzsenyi Dániel. Bp. 1986. 115 p.

1830-ban akadémiai tag lett (ld. később részletesebben), majd 1840-ben a protestáns püspökök közül elsőként kapott királyi tanácsosi címet.

Versei kiadásával először 1799-ben kísérletezett: 30 költeményét juttatta el a „Magyar Minerva" kiadóihoz. E publikálás nélkül maradt gyűjtés kézirata a keszthelyi Festetich Könyvtárban található. Összegyűjtött verseit 1805-ben küldte el Kazinczynak, de hosszas vajúdás után csak 1814-15-ben jelentek meg „Poétikai munkái" Kazinczy gondozásában három kötetben. A debütálás azonban egyúttal búcsút is jelentett, mert püspöki leterheltsége miatt kényszerűen le kell mondania lírai foglalatosságokról. Kazinczy sajnálattal veszi tudomásul elhatározását: „De ez a' hivatal elterhelve annyi gonddal, munkával 's gyakor utazásokkal, életének visszairigylett csendét megszakasztá, 's tágíthatatlanul látszik kivánni a' búcsut mellyet az én barátom itt veszen. Helyt adván a' pályán másoknak, azt fájlalja leginkább hogy épen akkor kelle megszünnie, a' midőn remélni kezdé hogy végre közelit a' ponthoz mellynek elérésére, a' mint ugyan önn-magának tetszik eléggé soká hasztalanul törekedett."[39] Korábbi dícséreteit összefoglalva megállapítja: „Kis Himfyvel és Berzsenyi barátjával azt a tetőt érte el, mely íróink által mindeddig meghágva még nem vala". E sorokra reflektált Batsányi János, aki a birtokában lévő Kis-kötetbe bosszankodva jegyezte be: „Quelle comparaison!"[40]

Kis János számára az irodalom állandó konfliktusforrást jelentett: a tehetségtelenség érzésének és vágyainak küzdelmét. Az egyházi hivatás szükségszerű dogmatizmusa vívott benne harcot a Kazinczy-féle szabadabb életforma iránti vággyal.

Kazinczy Kölcseynek írt 1815. június 12-i levelében örömmel említi, hogy „superint. Kis versei felől Kézey és Vályi Nagy prof. Urak azt beszélik nálam kevés napok előtt, hogy azokat Pataknak tanítói s tanúlói úgy becsülik ahogy nem semmi magyar írót."[41]

Kis forrásainak kezelésében meglehetős szabadossággal járt el: néha megmagyarosította az eredeti szöveget, vagyis neveket és körülményeket saját helyzetéhez alkalmazott ; gyakrabban pedig különböző költeményekből származó gondolatokat fűzött össze önkényesen a saját mondandójával. A fordítás és az átdolgozás sajátos egyvelegében az eredeti források ma már nem azonosíthatók, de ezt önmaga sem tartotta mindig fontosnak, mert úgy vélte, hogy akik a külföldi irodalmat ismerik, tudni fogják, honnak vette gondolatait, a szélesebb körű olvasóközönséget pedig ez nem érdekli.[42] Szerénysége, az ellentétek elsimítására törekvő szemlélete határozza meg lírájának hangnemét s elsősorban ennek köszönhető, hogy bár ugyanannyian olvasták, mint Csokonait és Kazinczyt, de költészete szűkebb érvényességű. „Halkan, óvatosan ugyan, de olyan gondolatokat és érzéseket tudott megszólaltatni, amelyek később Berzsenyi lantján teljes erővel hangzanak majd fel."[43]

---

[39] Kazinczy Ferenc: Előbeszéd = Kis János versei. 1. köt. Pest, 1814. IV-V. p.
[40] Ld. Pap Ferenc: Kis János versei és Bacsányi = Egyetemes Philológiai Közlemények, 1892. 651-658 p.
[41] Kölcsey Ferenc levelezése. Bp. 1990. 58 p.
[42] KazLev. IV. kötet. Bp. 1893. 138 p.
[43] Szála Erzsébet: Kis János, az író és az irodalomszervező = Soproni Szemle, 1996. 1. sz. 56 p.

Az 1817-ben indult Tudományos Gyűjtemény előfizetői között találjuk Berzsenyit, Kazinczyt és Kis Jánost is. Nincs azonban közöttük Kölcsey, aki a második számban Kis János verseiről, a hetedikben pedig Berzsenyi költeményeiről közöl kritikát s ezek mellett Csokonairól líráját is bonckés alá veszi. E három bírálattal megteremtette a magyar irtodalmi kritika műfaját. Kritikai munkássága rendkívül értékes, de esztétikai elfogultságában kétszer is mélyebbre meríti vitriolos tollát a kelleténél: a halott Csokonai már nem sértődhetett meg, de Berzsenyit hosszú időre elnémította.

Kölcsey Kis Jánosról így írt: „Kisnek múzája általában classicusi studiumot mutat, stylusa neki kisimult és numerosus, indúlatjai' határ közé vétettek, 's darabjain, az egész három köteten keresztűl, bizonyos érezhető nyugalom ömlik-el, ő szomorg és enyeeg a' nélkül, hogy magát egészen elkapatni hagyná, egy szóval – Kis a' Magyar Nemzetnek philosophus poétája".

„Kist az elsőrendű magyar költők közé sorozza, ezt azonban csak állítja; viszont ami konkrétumot mond róla, az mind csökkenti, vagy éppen tagadja ama nagy kijelentés súlyát. Így, bár –amit Berzsenyi is jól kiérzett belőle– hangja kedvezőbb, modora előzékenyebb, Kis árnyoldalait kézzelfoghatóbban jelöli ki, mint a másik két megbíráltéit."[44] A szelíd lelkületű Kis János a költészettől búcsúzóban, saját korlátaival tisztában lévén kedvesen fogadta Kölcsey finoman csomagolt kritikáját. „Kölcsey a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-i folyamában verseimről nagyon alapos, méltányos és gáncsolásaiban is illedelemmel teljes recenziót adott".[45]

Ízelítőként két bekezdés a Berzsenyi-féle recenzióból: „A' könnyűség hamar szül gondatlanságot, a' nagy erő durvaságot, a' fennség dagályt. Innen van, hogy a' poétiai kitételekben gazdag Berzs. Gyakran dagályos, felesleg való 's értelemtől üres expressiókra téved el." Majd: „Ő minden kifejezésbeli bősége mellett is a' gondolatokban 's érzésben szegénynek látszatik, az az, hogy ő nemelly gondolatokat, némelly érzelmeket a' lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatok, ezen érzelmek, szük körben forognak 's igen sokszor fordúlnak-elő."

A Berzsenyi-kritika a júliusi számban látott napvilágot, de szeptember 8-án hangzik csak a megbírált felháborodása a Kazinczyhoz írt levélből: „Én a Kölesey goromba recensióját csak most kaptam meg Somsics Miklós úrtól, mert ámbár már kétszer előfizettem a Tud. Gyűjteményért, mindeddig kezembe nem került..."[46] A folyóirat 1817/18-as évfolyama hiánytalanul megtalálható Berzsenyi könyvtárának maradványai között, de az ominózus Kölcsey-cikk ki van tépve belőle. Vélhetően vagy első indulatában, vagy nem túl szalonképes megjegyzéseinek ráfitkantása után semmisítheite meg. Némileg megfontoltabban elemző módon közelít kritikusához antirecenziójának első változatában, amely csak kéziratban Szemere Pál hagyatékában lelhető fel. 8 év szünettel a bírálat után 1825-ben jelent meg a Tudományos Gyűjtemény hasábjain „Észrevételek Kölcsey recenziójára" címmel immár higgadt hangvételű válasza. Említésre méltó, hogy Szemere Pál jómaga is írt egy terjedelmes, színvonalas választ Kölcsey írására, amely kiadatlan maradt. Kevéssé ismert tény, hogy Berzsenyi költeményeinek nem a végleges szövege található az 1816-os kiadásban, hanem Kölcsey kritikájának hatására két versén (Közelítő tél, Wesselényi hamvaihoz) is változtatott.[47]

Berzsenyi sejtette, hogy Kazinczy tudott a Kölcsey-kritikáról és 1817/18 folyamán három levelére nem is válaszolt.

1819/20-ban Berzsenyi három fiával egy tanévet Sopronban töltött, hogy nyavalyáiból és hipochondriájából kiragadja magát. Kis János felvette vele a kapcsolatot és próbálta

---

[44] Horváth János: Berzsenyi és íróbarátai. Bp. 1960. 154 p.
[45] Kis János: im. 1019 p.
[46] Közli: Bécsy Ágnes im. 76 p.
[47] Ld. Merényi Oszkár: im. 172-173 p.

megbékíteni Kazinczy iránt. Berzsenyi látszólag szinte nem is törődött vele: bezárkózott és nagyritkán csak a Rózsa kávéházba vagy a színházba látogatott el. Arról, hogy beszélgetésük mégsem maradt hatástalan, Berzsenyi 1820. december 13-án, több mint három évi hallgatás után Kazinczyhoz írott, megrendítő levele tanúskodik:

„Nem látogattad meg haldokló barátodat; ime annak árnyéka meglátogat Téged! Árnyéka, mondom, mert az a lélek, mellyel Te valaha annyit vesződtél, többé nints"[48].

Kazinczy aggódik iránta, de forró szeretetének hangoztatását megpróbálja összeegyeztetni a Kölcsey recenziója iránti elismeréssel. Berzsenyi érzékeli ezt a kettőséget és egészen 1829-ig nem írt Kazinczynak, akkor is csak azért, hogy finoman elutasítsa felajánlkozását versei harmadszori kiadására.

Kis Jánost 1825-ben felkereste Széchenyi István Sopronban: a díszes Széchenyi-palotából sétált át a mágnás az egyszerű lutheránus paróchiába. A jelesebb vendégeket (pl. Kazinczyt és Wesselényit is) az emeleti, díszesebb fogadószobában látta vendégül a püspök. A gróf ismertette vele a tudós társasággal kapcsolatos terveit és bemutatta Kisnek a lovakrúl írt munkájáhak kéziratát is. Széchenyi István híres felajánlása 1825. november 3-án történt az Akadémia javára. Alig egy héttel később Kis János lelkes levélben üdvözli a kezdeményezést: „Édes attya Nagyságodnak, Széchényi Ferentz tsak taplóba gyújtotta be a tüzet, de Széchenyi István 200 ezer ft-nak a Haza oltárán való letételével lángot gyújt, melly a Magyar nemzetnek jövendő fényét valóságosan eszközölheti."[49]

Érdekes felidézni Berzsenyi, azaz talán stílszerűbben „Dani uraság" véleményét is az Akadémiáról Széchenyinek írt levele álapján: „Az Akadémia is nagy dicsősége lett volna Hazánknak, de ha az oda szánt pénzt gyakorlatibb intézetekre fordítja Méltóságtok, veszteni nem fogunk. A Tudományok métsek az éjben s gyakorlat nélkül csak koporsói métsek."[50]

Széchenyi 1827 elején az Akadémia előkészítésének folyamata során megkérdezte Kis Jánost is, hogy kiket tartana méltónak a tagságra. A válaszlevélben[51] a püspök Berzsenyit, Fáy Andrást, Kazinczyt, Kisfaludy Sándort, Kölcseyt és Virág Benedeket sorolta fel. (Közülük csak az utolsóként említett nem lett a tudós testület tagja 1830. január 30-án bekövetkezett halála miatt.)

Kis János tagja volt annak a 26 tagú bizottságnak, amely 1828. március 15-e és április 17-e között kidolgozta az Akadémia alapszabályait és rendtartását. Berzsenyi és Kis ugyanazon a napon, az Igazgatótanács 1830. november 17-i, pozsonyi ülése után lett a Magyar Tudós Társaság rendes tagja. A hét osztályos szerkezet 23 fős létszámkeretében az előbbi a négy tagot számláló bölcsészeti osztály első vidéki rendes tagja lett, az utóbbi pedig az ugyancsak négy főből álló történeti osztályhoz nyert besorolást.

1830 elején Széchenyi „Hitel" című munkájával ajándékozta meg Kis Jánost, aki március 17-én levélben köszönte meg a kötetet: „A Hitelt, mellyet Nagyságod ajándékba küldeni méltóztatott, igen alázatosan köszönöm. Én azt eleitől fogva végig pihenést is alig engedő mohósággal s nem kevesebb gyönyörködéssel elolvastam, a' mi nálam sok dolgaim, gyenge szemeim s izlésem finnyássága miatt is kevés könyvvel történik".[52]

Széchenyi szerette volna felkeresni a „niklai remete"-ként aposztrofált Berzsenyit, aki november 18-án –egy nappal megválasztása után– Miklán kelt levelében így hárította el a

[48] KazLev. XVII. köt. Bp. 1907. 300 p.
[49] MTAK: K 205/144.
[50] MTAK: K 202/127.
[51] MTAK: K 205/147.
[52] MTAK: K 205/150.

közeledést: „Fájdalom! – Ne jöjjön Méltóságod Miklára! Nincs itt egyéb mint görög szegénység, lyrai rendetlenség, pipafüst s egy durva demokrata."[53]

Szimbolikus jelentőségű Festetics György és Széchényi Ferenc felett mondott akadémiai emlékbeszéde, akiket támogatóinak tekintett s így vallott róluk emlékezéseiben:

„...hálámat legelső helyen az esmeretes érdemű s buzgalmú nagy hazafi, sárvári felsővidéki gróf Széchényi Ferenc érdemli, ki engem nemcsak az írói pályára bevezete, hanem azon utóbb is többrendbeli kegyességeivel lelkesíte, különösen míg soproni prédikátor koromban az esztendők egy részét Sopronban tölté, maga iránt többféleképp hálára kötelezett. Vele nemesen vetélkedett a hasonlóképp országszerte esmeretes érdemű tolnai gróf Festetics György, ki mihelyt zsebkönyvem első kötetecskéjét látta, saját szíve indításából nagyon tisztességes becsületdíjt küldött, s utóbb is mind Kővágó-Eörsön, mind Nemes-Dömölkön, mind Sopronban létemkor iránta bőkezűségének nagyon szép bizonyságit adta".[54]

A jobbágy származású püspök nem feledte el gyökereit s az emlékbeszédben külön kitért az alsóbb néposztályokkal való kapcsolatukra is: „Kikben uralkodott a jobbágyok eránt több emberiség és szeretet, mint ő bennek, kik velek nem csak sokaknak például szolgálható szelídséggel s jámborsággal bántak, hanem nekik a' gyarapító szorgalomra is mind atyai intésekkel és serkentésekkel, mind saját példájókkal utat mutattak?"[55]

Testhezálló feladat volt számára a keszthelyi Georgikont és Helikont létrehozó Festetics, valamint a Nemzeti Múzeumot és a nemzeti könyvtárat megalapító Széchenyi alakjának megidézése, hiszen szerény eszközeivel maga is –bár jóval szerényebb körülmények közül indulva– szorgos szervezőként a nemzeti kultúra fejlesztésén munkálkodott. Az emlékbeszéd „inkább erényeik –okos munkásságuk, gazdasági bölcsességük, buzgó hazaszeretetük– magasztalása (..), Plutarchos-mintájú párhuzamos jellemzésükkel, mintsem konkrét arckép és életrajz".[56]

Kazinczy Ferenc 1831-ben bekövetkezett halála előtt még átnézte Kis János Horatius-fordításait s jegyzeteket fűzött hozzá. A megjelenést követően a fordítás jövedelmét a Kazinczy családnak juttatta. Szintén ehhez az évhez kötődik, hogy dömölki lelkész utódja, Hrabovszky István halála után felkérték Kis Jánost, hogy jöjjön ismét vissza Kemenesaljára. A püspök idős korára hivatkozva nem fogadta el a meghívást, de köszönte a gyülekezet iránta kinyilvánított szeretetét.

Berzsenyi 1836-os halála után Kölcsey emlékbeszédét Helmeczy Mihály olvasta fel az Akadémián.

A Kis János által fordított, Schenk német drámaíró Belizár című darabjával nyitotta meg kapuit a közönség előtt a Pesti Magyar Színház 1837 augusztusában. 1840-ben a Soproni Magyar Társaság 50 éves fennállását ünnepelte, ahol az alapító tagok közül már csak Kis János lehetett jelen.[57]

Gamauf Teofil számos érdekes adattal szolgál kéziratos visszaemlékezésében Kis Jánosra vonatkozóan. Véleménye szerint „Kis talán az utolsó a soproni prédikátorok sorában, aki még gazdagon hal meg".[58] Takarékossága és publikációi révén komoly vagyont gyűjtött: mindkét fiának 21.000 bécsi forintot adott még életében s halála utánra még legalább ennyit ígért nekik.

---

[53] MTAK: K 202/130.
[54] Kis János: i. m. 966 p.
[55] MTAK: K 166/251.
[56] Horváth János: Berzsenyi és íróbarátai. Bp. 1960. 246 p.
[57] Kovács Sándor: i. m. 16 p.
[58] Hamar Gyula: Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról = Soproni Szemle. 1941. 296 p.

Strohmayer Adolf József metszete[59]

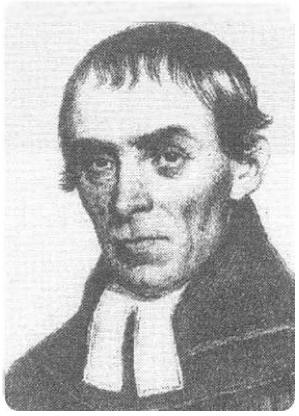

1842-ben tagja lett a Kisfaludy Társaságnak, amelynek megbízásából Toldy Ferenc adta ki költeményeinek legteljesebb gyűjteményét 1843-ban.

Napjainkban is példaértékű lehetne Kis Jánosnak az lépése, hogy lemondott akadémiai tagságáról. 1844. május 10-én Sopronban kelt levelében így fogalmazott Toldy Ferenc titoknoknak [tkp. főtitkárnak] írt levelében: „Öregségem ugyan olly egészséggel van meg áldva mellyel megelégedhetem, de minda' mellett a' vele természetileg együtt járó erőtlenség csaknem egészen hivatalbeli munkáim véghezvitelére szorít, 's szerencsésnek kell tartanom magamat hogy csak azokat is véghez vihetem. Illy állapotban körülményeim arra indnek, hogy a' rendes tagságrol lemondjak 's helyemet fiatalabbnak 's ügyesebbnek engedjem által ; s ezen intésnek nem sokára fogok is engedni."[60]

Életének utolsó éveiben fogott hozzá emlékezéseinek megírásához, amely az irodalmi emlékiratok műfajában értékes helyet foglal el. Mintájaként Kazinczy „Pályám emlékezete" című művének részletei szolgálhattak (1828-ban jelentek meg részletei a Tudományos Gyűjteményben), majd Toldy Ferenc ösztönzésére kezdett hozzá 1842-ben. A mű három fő része: élete története, írói pályája és superintendensi tevékenysége.

1845 végén egy pesti hírlapban halálhíre látott napvilágot. Ennek kapcsán János fiának december 15-én írt levelében így fogalmazott: „ Az ugyan nem igaz, hogy meghaltam volna, de az ugyan igaz hogy egészséges nem vagyok, mert sem a dolgozáshoz kedvem, sem az evéshez izlésem nincsen. Természet szerint igen nagyon ohajtom egészségemnek jobbra fordulását vagy egészségi bajlodásom végét."[61]

Ösztönzésére 1846-ban megalakult a Gyámolda, amely nyugdíjintézet gyanánt 3000 ezüst forintnyi alapítványi tőkéjéből a szegény lelkészek és tanítók özvegyeinek és árváinak ellátását kívánta biztosítani. 1846. február 4-én Sopron városa díszpolgárává választotta. Talán érdemes felsorolni, hogy kik kapták meg korábban a megtisztelő címet: Deák Ferenc, Liszt Ferenc és Széchenyi István. A díszpolgári oklevél nem készült el időre és Kis János egészségi állapotának tragikus romlása folytán már csak örököseinek küldhették meg. Nagyszabású ünneplést terveztek hivatalba lépése 50. évfordulójára is, de jubileumi miséjét már nem érhette meg, hiszen egy hónappal korábban, 1846. február 19-én elhunyt.

Kis János igazi self-made man volt: a falusi szántóvető fia önerőből 135 gyülekezet főpásztorává emelkedett, egyházkormányzoi karizmája révén három és fél évtizedig irányította a püspökséget ; a felvilágosodás és a reformkor szinte valamennyi mérvado személyiségével kapcsolatban állt és az anyagi javakkal gondosan gazdálkodva komoly vagyont, egzisztenciális biztonságot hagyott fiaira. E szédületes karrier ellenére megnyerő egyénisége, széleskörű műveltsége és keresztényi bölcsessége révén olyan emberként emlékeztek rá kortársai, akihez mindig bizalommal fordulhattak. E tulajdonságai tették lehetővé –többek között- Berzsenyi felfedezését és több évtizedes kapcsolatukat.

---

[59] Magyar Néplap, 1856. 225 p.
[60] MTAK: 19/1844.
[61] Toldy Ferenc: Kis János élete = Kis János poétikai munkái. Pest, 1865. XXXVIII p.

Saját szavaival búcsúzhatunk el legméltóbban Kis János alakjától és a költői sorokban ars poeticáját is felfedezhetjük:

„S mikor lefoly éltem patakja egészen,
Ijesztő váz nálam a halál nem lészen
Bár késő világra nem jutok híremmel
Elég, ha rejtekben használtam éltemmel,
Hadd szórják a szelek szerteszét poromat
Felszedi az aki kimérte sorsomat.”[62]

Kis János síremléke a soproni evangélikus temetőben (fotó: Németh Tibor)

Németh Tibor

[62] Idézi: Szála Erzsébet: im. 57 p.